שגיאות היסוד של המודיעין
מבט חדש

בגלל הנחות היסוד המוטעות שבהן דבק אמ"ן ב־1973 הוא כשל בהבנת המשמעות של היערכות צבאות ערב בשטח - היערכות שעליה היה לו מידע מקיף

מבוא

ב־6 באוקטובר, יום הכיפורים 1973, תקפו צבאות מצרים וסוריה את ישראל בגבולותיה החדשים שעוצבו בעקבות מלחמת ששת הימים ביוני 1967. ישראל הופתעה לחלוטין מההתקפה הזאת.

את הסיבה להפתעה הזאת - שגרמה לישראל אבדות כבדות בנפש ובחומר ופגעה קשות במעמדה האסטרטגי - נוהגים לייחס לעבודתו הלקויה של המודיעין הצבאי (יחידות מודיעין השדה והמחקר) שהוא חלק מאגף המודיעין (אמ"ן). לקראת שנת ה־40 למלחמה הזאת אני מעלה מבט חדש על שגיאות היסוד בעבודתו המקצועית של המודיעין באותם הימים - שגיאות שבגללן לא נתן התרעה בזמן על המלחמה הממשמשת ובאה.

בתחילת שנות ה־70 - ממש כמו היום (אם כי בכמה שינויים חשובים) - היה אמ"ן אחראי לגיבושה של הערכת המודיעין הלאומית ובכלל זה לספק בעוד מועד לדרג המדיני ולדרג הצבאי התרעה של 48-72 שעות לכל הפחות לקראת מלחמה או פעולות איבה שמתוכננות לצאת אל הפועל נגד ישראל. צה"ל העריך שדי בהתרעה כזאת כדי להתארגן לקראת

סאדאת והגנרלים שלו בוחנים את מפת הצליחה | אמ"ן שגה בתחום המודיעין האסטרטגי משום שלא הערך נכונה את מידת נחישותן של מצרים ושל סוריה לצאת למלחמה וכן טעה בהנחותיו ובפרשנותו בנוגע למועד שבו יחליטו לצאת למלחמה. לעומת זאת סיפק מידע אמין ומדויק בנוגע להיערכותם המיוחדת של צבאות מצרים, סוריה וירדן ערב המלחמה

אלוף (דימ') אביעזר יערי
ראש ענף 5 (סוריה, לבנון ועיראק) באמ"ן מחקר ב־1973. לאחר מכן היה קמ"ן פיקוד צפון, רח"ט מחקר ומפקד המכללה לביטחון לאומי. לאחר שחרורו מצה"ל היה הממונה על ביקורת מערכת הביטחון במשרד מבקר המדינה

הוצאתן אל הפועל של תוכניות ההגנה שלו. אמ"ן, יש להדגיש, התחייב - גם אם בהסתייגויות מסוימות - לתת לצה"ל את ההתרעה המינימלית הזאת, אך בפועל ניתנה ב־6 באוקטובר 1973 לקברניטים הצבאיים והמדיניים התרעה של 10 שעות בלבד לפני פרוץ האש. הייתה זאת התרעה קצרה מדי שלא איפשרה לצה"ל להיערך כראוי. באופן מעשי השיגו אפוא צבאות מצרים וסוריה הפתעה מוחלטת.

אמ"ן שגה בתחום המודיעין האסטרטגי: הוא לא העריך נכונה את מידת נחישותן של מצרים ושל סוריה לצאת למלחמה וכן הוא טעה בהנחותיו ובפרשנותו בנוגע למועד שבו יחליטו לצאת למלחמה. לעומת זאת סיפק המודיעין של צה"ל מידע אמין ומדויק בנוגע להיערכותם המיוחדת של צבאות מצרים, סוריה וירדן ערב המלחמה. מעבר למידע על ההיערכות הפיזית של צבאות האויב מסר אמ"ן תיאורים מפורטים ומדויקים על הכנותיהם למלחמה, על תוכניות המלחמה שלהם, על ציודם ועל תורות הלחימה שגיבשו. הבעיה הייתה שהערכת משמעותו של המידע הרב הזה הייתה לקויה מאוד.

שאלת המפתח היא האם ניתן לדרוש מהדרג המדיני לבנות לעצמו תמונת מודיעין באופן עצמאי על סמך חומר הרקע המדויק שמסר לו אמ"ן. אלוף ישראל טל, שהיה סגן הרמטכ"ל לפני המלחמה ובמהלכה, סבור שהתשובה לשאלה הזאת היא חיובית. בסיכומים שכתב לאחר המלחמה הוא מדגיש שעבודת המודיעין סיפקה לדרג המדיני והצבאי העליון את המידע הדרוש לו כדי לבנות הערכת מצב משל עצמו, נכונה יותר מזו של אמ"ן ששגה ב"הבנת הנקרא".[1]

למרות הדברים האלה אין בכוונתי להצטרף למגמה שרווחת באחרונה להסיר מהמודיעין לפחות חלק מהאחריות למחדל הקשה ולהעבירה לדרג המדיני. לדעתי, לא יהיה זה נכון לשחרר את אמ"ן - שהייתי חלק ממנו - מאחריותו לאי־מתן ההתרעה בזמן. אסור להתעלם מהעובדה שבפועל הייתה להערכה האסטרטגית השגויה של המודיעין השפעה מכרעת על החלטות הדרג המדיני. העובדה שלא היה באותו הזמן גוף מחקר נוסף שיתמודד - בסמכות מלאה - עם הערכת המודיעין הצבאית והאסטרטגית של אמ"ן רק העצימה את השפעת השגיאות האלה.[2]

לכן במאמר הזה אני מנתח את שגיאות היסוד המקצועיות העיקריות שעשה המודיעין של צה"ל ושבעטיין הוא מסר לקברניטים המדיניים והצבאיים הערכת מצב אסטרטגית שגויה.

על המקורות

על שגיאות המודיעין של צה"ל במלחמת יום הכיפורים נכתבו ספרים רבים. שניים מהם ראויים, לדעתי, לציון מיוחד בשל היקף המידע שהם מביאים: ספרו של פרופ' אורי בר־יוסף "הצופה שנרדם" (בהוצאת זמורה־ביתן, 2001) וספרו של אריה שלו, שהיה במלחמה ראש ענף מחקר באמ"ן, "כישלון והצלחה בהתרעה" (מערכות, 2006). שניהם מתארים בפירוט רב את עבודת המודיעין, מפרטים את הסיבות להפתעת יום הכיפורים ומנתחים את תוצאותיה. כמו כן יש לציין את ספרו האוטוביוגרפי של צבי זמיר "בעיניים פקוחות" (בהוצאת כינרת זמורה־ביתן דביר, 2011) שהוזכר קודם לכן ושבחלקו הגדול מוקדש למלחמת יום הכיפורים.

שאלת המפתח היא האם ניתן לדרוש מהדרג המדיני לבנות לעצמו תמונת מודיעין באופן עצמאי על סמך חומר הרקע המדויק שמסר לו אמ"ן

אסור להתעלם מהעובדה שבפועל הייתה להערכה האסטרטגית השגויה של המודיעין השפעה מכרעת על החלטות הדרג המדיני

שגיאות היסוד של אמ"ן ערב המלחמה

אלה הן לדעתי שגיאות היסוד שעשה המודיעין של צה"ל לקראת מלחמת יום הכיפורים בסדר חשיבות יורד:

1. הערכת החסר בנוגע להצלחתן של מדינות ערב לשקם את צבאותיהן לאחר מלחמת ששת הימים. הערכת החסר הזאת נבעה מהניצחון המוחץ שהשיג צה"ל במלחמת ששת הימים ואשר השפיע עמוקות על החשיבה האסטרטגית של מנהיגי המדינה ושל ראשי הצבא והמודיעין, על התכנון המבצעי ועל ההתכוננות הצבאית של ישראל. היה זלזול, לפעמים מופגן, ביכולותיהן הצבאיות של מדינות ערב להתמודד שוב נגד ישראל בלי לספוג תבוסה קשה נוספת. הזלזול הזה לא התפוגג גם בשעה שראינו כיצד צבאות ערב הולכים ומשתקמים במהירות.
2. הערכת החסר בנוגע לכושר מנהיגותו של נשיא מצרים אנואר סאדאת.
3. אמ"ן לא מילא כהלכה את תפקידו של המודיעין הצבאי לשרטט - לפי מיטב המידע שברשותו - את דרכי הפעולה האפשריות (דפ"א) של האויב לצורך מתן בסיס למפקדים לשכלל את תוכניותיהם המבצעיות: דווקא את הדפ"א שבה בחר סאדאת: מתקפה כוללת במרחב מוגבל לאורך תעלת סואץ - מרחב שבו נהנה הכוח היבשתי המצרי מהגנה מסיבית של טילי נ"ט ושל טילי קרקע-אוויר - לא העלה המודיעין. זו הייתה תוכנית פעולה ריאלית שהקנתה לצבא מצרים סיכוי סביר לעמוד מול מתקפת־הנגד של צה"ל. הרעיון המרכזי של תוכנית הפעולה הזאת היה לחולל באמצעות המהלך המוגבל הזה משבר אסטרטגי שיניע את הזירה המדינית לפעול בנמרצות לסיום הנוכחות הישראלית בסיני. לא היה בכוונת המצרים לכבוש את כל סיני מחדש.
4. אי־הקישור בין פעולות ההכנה של הסורים, שנצפו ברמת הגולן, לפעולות ההכנה של המצרים, שנצפו בתעלה. בפעולות של הסורים ראינו הכנות ממשיות לקראת מלחמה, אך אמרנו ש"סוריה לא תצא למלחמה לבד, בלי מצרים". לעומת זאת פעולות ההכנה של המצרים נותחו במנותק מהקורה בחזית הגולן וראו בהן תרגיל בלבד. לא הועלתה האפשרות שהתרגיל שעליו הודיעו המצרים עלול להיות הונאה לקראת מתקפה משותפת. אילו הניחו שניתן ללמוד מהנעשה בסוריה על הנעשה במצרים היו אולי בודקים ביסודיות גדולה יותר גם ידיעות ממצרים שלא תאמו את ההערכה המקובלת שמדובר בתרגיל - ידיעות שהעידו על האפשרות שמדובר בהכנות יסודיות של המצרים לקראת מלחמה. הכוונה היא, למשל, לידיעות על הזרמתן

של שיירות תחמושת לאזור התעלה ועל הכשרת הירידות לתעלת סואץ לקראת צליחתה.

5. ההסתמכות על מקור בכיר אחד שייתן התרעה בזמן לקראת מלחמה. מדובר במקור שסמכנו על מהימנותו בשל ניסיון חיובי שהיה לנו איתו קודם לכן ושגם לפני מלחמת יום הכיפורים סיפק לנו התרעה מדויקת - אך בשלב מאוחר מדי: 10 שעות לפני שהמצרים והסורים פתחו באש. כתוצאה מכך נגרם איחור חמור בגיוס המילואים ובהיערכות של כוחות צה"ל לקראת המלחמה.

ניתוח השגיאות של אמ"ן

הזלזול ביכולתם של צבאות ערב

מלחמת ששת הימים שינתה לחלוטין את ראיית העולם של המנהיגים ושל התושבים בישראל. היא שינתה גם את ראיית העולם של צה"ל ושל חיל המודיעין שלו.

יש להדגיש שגם בתקופת ההמתנה הארוכה ומורטת העצבים לפני מלחמת ששת הימים לא הייתה בצה"ל תחושה של איום קיומי ושל סכנת חורבן שהייתה נחלתם של הציבור הרחב ושל חלק מההנהגה האזרחית. בשום שלב לא הייתה בצבא תחושה של אוזלת יד בכל הנוגע ליכולתו להתמודד עם האיום שהלך והתעצם לנגד עינינו. הצבא אומנם לחץ לצאת למלחמה מוקדם ככל האפשר - אך לא משום שחשש כי לא יוכל להשיג ניצחון אלא משום שרצה להפחית ככל האפשר באבדותיו. עם זאת, גם המפקדים האופטימיים ביותר בצה"ל לא צפו ניצחון כה מוחץ וכה מהיר. ומשהושג הניצחון הזה, הייתה לכך השפעה עצומה לא רק על ראיית העולם של הישראלים אלא גם על החשיבה המדינית, האסטרטגית והמודיעינית של הנהגתם.

בעקבות המלחמה נוצרה בהנהגה הלאומית התחושה שישראל יכולה להכתיב את תנאיו של ההסדר המדיני העתידי וכי הזמן להשגתו של הסדר כזה כלל אינו דוחק. כתוצאה מהתפיסה הזאת דחתה ההנהגה הלאומית את הטיפול בהצעות שהעלו המצרים להתחלת הסדר מדיני בשנים 1971-1973 - עד שלבסוף יצאו המצרים למלחמה.

בצבא השתלטה ההערכה שבטווח הנראה לעין אין לו שום בעיה להתמודד עם כל אתגר שיציבו בפניו מדינות ערב המובסות וצבאותיהן המוכים. בסופו של דבר אימץ גם המודיעין של צה"ל את ההערכה השגויה ש"לערבים אין אופציה צבאית - והם יודעים זאת".

תחושת הביטחון הכוזבת הזאת רק התעצמה כתוצאה מכך שבהיערכותו החדשה נשען צה"ל על מכשולים איתנים: תעלת סואץ בדרום, נהר הירדן במזרח וקו של תילים ושל מוצבים בצפון. המציאות הזאת חיזקה בצה"ל את התפיסה של הגנה קשיחה על קווי הגבול החדשים, ללא היערכות להגנה בעומק ואף ללא הכנת תוכניות לקראת אפשרות כזאת. אומנם היו מפקדים בכירים שקראו לניצול מושכל של המרחבים האסטרטגיים החדשים לגיבושה של תוכנית הגנה ניידת בעומק השטח - במיוחד בסיני - אך דעתם לא זכתה לתשומת הלב הראויה.

תחושת הביטחון הכוזבת התחזקה עוד יותר בעקבות מלחמת ההתשה בין מרס 1969 לאוגוסט 1970. צה"ל אומנם ספג אבדות כבדות במלחמה הזאת - יותר מ־700 הרוגים - אך ראה בה ניצחון אסטרטגי חשוב: למרות עקשותם להילחם זמן רב ולספוג אבדות כבדות הסכימו המצרים בסופו של דבר להפסקת אש בשל עייפותם ומשום שלא הייתה להם תשובה של ממש להפצצות האסטרטגיות של חיל האוויר בעומק שטחם.

לעומת זאת המצרים ראו את מלחמת ההתשה באור אחר לחלוטין: הערכתם הייתה שהם לא הובסו במערכה וכי ביכולתם לעבור לשלב מתקדם יותר בהתמודדות עם צה"ל - בין היתר משום שעלה בידם לנצל את הפסקת האש כדי לקדם את מערך טילי הנ"מ שלהם לעבר תעלת סואץ.

כתוצאה מתחושת הביטחון לא ייחס צה"ל את החשיבות הראויה להשתקמותם ולהתעצמותם המואצת של צבאות ערב. הן צבא מצרים והן צבא סוריה בנו מסגרות לוחמות חדשות, הצטיידו באמצעי לחימה חדישים והרבו להתאמן. המודיעין של צה"ל דיווח בדיוק מרשים על כל ההתפתחויות האלה, אך לא השכיל להעריך נכונה את משמעויותיהן כפי שבאו לידי ביטוי מאוחר יותר במלחמה.

ישנן דוגמאות רבות לזלזול ששרר בצה"ל כלפי צבאות ערב. אני אסתפק בדוגמה אחת בלבד - דברים שאמר הרמטכ"ל חיים בר־לב: "לחייל הערבי חסרות התכונות למלחמה מודרנית: רמת אינטליגנציה, כושר הסתגלות, יכולת תגובה מהירה, כושר טכני... ויכולת לראות את התופעות ברוח המציאות ולומר את האמת".[3] נוכח הגישה הזאת אין להתפלא על שצה"ל הופתע מכושר הלחימה שהפגינו צבאות ערב.

סאדאת במלחמת יום הכיפורים | בעוד שהזלזול בצבאות ערב הוא כישלון של ההנהגה הלאומית ושל כל מפקדי צה"ל ולא רק של המודיעין, הזלזול בסאדאת הוא כישלון מקצועי מובהק של המודיעין - ושלו בלבד

הערכת החסר כלפי אישיותו ומנהיגותו של סאדאת

בעוד שהזלזול בצבאות ערב הוא כישלון של ההנהגה הלאומית ושל כל מפקדי צה"ל ולא רק של המודיעין, הזלזול בסאדאת הוא כישלון מקצועי מובהק של המודיעין - ושלו בלבד. כבר כאשר מינה נאצר את סאדאת לסגנו כתבו האחראים לתחום מצרים במודיעין שנבחרה "דמות חיוורת". את בחירתו ייחסו לנאמנותו לנאצר ולכך שלא התערב יותר מדי בשיקוליו ולא "עשה גלים".

ההערכה הזאת נשארה בעינה גם כאשר נאצר מת, ב־28 בספטמבר 1970, ואת מקומו תפס סאדאת. אנשי המודיעין בצה"ל העריכו שנוח לגורמי הכוח האמיתיים במצרים - כמו ראש הממשלה לשעבר עלי סברי ושר הפנים שרעי ג'ומעה - לאפשר לסאדאת למלא את החלל במשך תקופת ביניים, עד שהם יכריעו ביניהם מי מהם הוא השליט האמיתי במדינה.

בשנה הראשונה לנשיאותו לא נתן סאדאת שום סיבה לחשוב שהוא שונה מהדימוי שנוצר לו. לדוגמה, הוא הכריז ש־1971 תהיה "שנת ההכרעה" ונקב פעם אחר פעם בתאריכים שבהם ייצא למלחמה, אך לא עמד בהם. דחייה רדפה דחייה, ולבסוף הסתיימה השנה בלי שהוא עשה דבר. חוקרינו, המומחים למזרח התיכון ולמצרים במודיעין ובאקדמיה, שפעו הערכות מזלזלות ונבואות על סופו הפוליטי הקרב של סאדאת.

ההערכות המזלזלות האלה לא השתנו גם לאחר שסאדאת חיסל בסוף 1971 - באבחה אחת - את מעמדם הפוליטי של כל גורמי הכוח שסיכנו אותו, ובהם עלי סברי ושרעי ג'ומעה, שאחד מהם, לדעת אנשי המודיעין בישראל, צפוי היה להיות היורש.

אם לא לאחר הטיהורים הרי בוודאי שלאחר גירושם ממצרים של היועצים הסובייטים ושל יחידות העזר הסובייטיות ביולי 1972 - בהוראת נשיא מצרים - צריכה הייתה להיעשות הערכה מחודשת בנוגע למנהיגותו של סאדאת. יש מקום להניח שהוא נקט את הצעדים האלה משום שכבר אז תיכנן לצאת ממעגל ההשפעה הסובייטי ולהיכנס למעגל ההשפעה האמריקני. עם זאת הקפיד סאדאת שלא לנתק כליל את היחסים עם בריה"מ. להיפך: זמן קצר לאחר גירוש הסובייטים ממצרים טס סאדאת למוסקבה למסע פיוס ואף הגיש שם בקשות לרכש ביטחוני נרחב.

למרות המהלכים הנמרצים האלה עדיין לא ראו בהם פרשנינו הוכחה לכושר מנהיגות. נשמעו ונכתבו אז הערכות מודיעיניות שבהן דובר על "מהלך פזיז וחסר אחריות" שיגרום להחלשת כוחה של מצרים - מה שהגביר עוד יותר את השאננות בישראל בנוגע למוכנותה של מצרים למלחמה.

ובשעה שבישראל המשיכו לזלזל בסאדאת, הוא הכתיב לצבאו ב־24 באוקטובר 1972 תוכנית מלחמה ריאליסטית ושקולה שאמורה הייתה לתת תשובה לחולשותיו של צבא מצרים ולחוזקותיו של צה"ל. על פי התוכנית הזאת אמור היה צבא מצרים להשתלט רק על רצועה צרה בגדה המזרחית של תעלת סואץ, להגן עליה באמצעות שפע של נשק נ"מ ונ"ט ולהניע בכך תהליך מדיני שיאלץ את ישראל לפנות את כל חצי האי סיני.

בשעה שבישראל המשיכו לזלזל בסאדאת, הוא הכתיב לצבאו ב־24 באוקטובר 1972 תוכנית מלחמה ריאליסטית ושקולה שאמורה הייתה לתת תשובה לחולשותיו של צבא מצרים ולחוזקותיו של צה"ל

ידיעות על תוכנית ההתקפה של צבא מצרים הגיעו לישראל (אם כי יש הטוענים שלא מדובר היה במידע ברור), אך גם הן לא שינו במאומה את ההערכה בנוגע למנהיגותו של סאדאת - אף שהתוכנית שהגה הצביעה לא רק על חשיבה אסטרטגית מתוחכמת אלא גם על כושר מנהיגות מרשים. בהערכות המודיעין באביב 1973 עוד נכתב שמצרים נמצאת במשבר כלכלי־חברתי עמוק - בין היתר משום שמנהיגה הוא איש אפור, חסר כריזמה שאינו מסוגל לקבל החלטות, ואשר יכולתו לשרוד בשלטון מוטלת בספק.

לכן אין זה מפליא שכאשר יצר צבא מצרים את הרושם באפריל-מאי 1973 שבכוונתו לתקוף, לא היסס המודיעין של צה"ל לקבוע שאין מדובר בכוונה ממשית לצאת למלחמה. אמ"ן צדק באפריל-מאי, ואילו הרמטכ"ל דדו ושר הביטחון דיין, שהעריכו כי מדובר באיום ממשי יותר, שגו. התוצאה הייתה שאמ"ן התחפר עוד יותר בעמדתו שמצרים אינה מסוגלת לצאת למלחמה, וגם הקברניטים אימצו לבסוף את גישתו. שבועיים לפני המלחמה אמר דדו שלערבים אין אופציה צבאית נגד ישראל, ודיין ניבא שלא תהיה מלחמה ב־1973.

המודיעין לא הציג למפקדי צה"ל את תוכנית הפעולה של המצרים

כאמור, לחיל המודיעין היו תמונה טובה למדי על היערכות המצרים ומידע מדויק על הדפ"א הנבחרת שלו: כיבוש שטח מוגבל לאורך הגדה המזרחית של התעלה והגנה עליו באמצעות נשק נ"מ ונ"ט מפני התקפות־הנגד של צה"ל. אולם התוכנית הזאת של צבא מצרים לא הוצגה כלל למפקדי צה"ל, ולכן היא לא יכולה הייתה לשמש בסיס לתכנוניהם המבצעיים. תחת זאת נמסרו למפקדי צה"ל שתי דפ"אות של המצרים שכלל לא היו בתוקף לקראת אוקטובר 1973: תקיפות מקומיות באזור התעלה או תקיפה כוללת לכיבוש כל חצי האי סיני.

במקרה הזה לא מילא חיל המודיעין את חובתו המקצועית הבסיסית, ולדעתי זו אחת משגיאות היסוד שהוא שגה ערב המלחמה.

אי־הקישור בין פעולות ההכנה של הסורים לפעולות ההכנה של המצרים

הקונספציה של אמ"ן הייתה כי מצרים יודעת שאין לה אופציה צבאית נגד ישראל, ולכן היא אינה מתכננת לצאת למלחמה כוללת נגדה לפני שתשיג אמצעים שיאפשרו לה להכות בעומק שטחה של ישראל. את היכולת הזאת - הערים אמ"ן - לא תוכל מצרים להשיג במהלך 1973. לכן כאשר יצאו המצרים לתרגיל גדול בתעלה, שלמעשה היה ההיערכות הסופית לקראת היציאה למלחמה, הערים אמ"ן שאכן זהו תרגיל בלבד.

לעומת זאת, היה ברור לגמרי שההכנות של הסורים הן למלחמה, ואנשי המחקר שהיו אחראים לזירה הסורית אמרו זאת במפורש. ההכנות האלה כללו הצבת מערך לפריצת המכשולים והביצורים הישראליים בחזית, פריסת סוללות של טילי קרקע-אוויר בחזית והזרמת תגבורות הן לחזית והן לשטח שבין החזית לדמשק. אף על פי כן הפיץ אמ"ן מסרים מרגיעים גם בנוגע לחזית הגולן. הסיבה: הקונספציות שלו שלפיה סוריה לא תצא לבדה למלחמה נגד ישראל בלי מצרים, ושפניה של מצרים אינן למלחמה.

ההכנות המקיפות של הסורים למלחמה יכלו לפחות לסדוק סדק באמונה המוצקה של אמ"ן בנוגע לאי־כוונתה של מצרים לצאת למלחמה, אך קרה ההפך הגמור: האמונה המוצקה בנוגע לכוונותיה של מצרים גרמה לראשי אמ"ן להמעיט בחשיבות הסימנים שנצפו בסוריה ולייחס להם משמעות הגנתית.

האמונה שפני מצרים אינן למלחמה השפיעה גם ביום המלחמה. באותו היום, שעות ספורות לפני תחילת הקרבות, הגיעה התרעה ממקור מהימן ביותר. אף שאמ"ן קבע כי מדובר בהתרעה שיש לקחת במלוא הרצינות, הרי בסיכום המודיעין שהוא הוציא נכתב שההתרעה מעוררת תהייה שהרי מצרים יודעת שאינה מסוגלת להתמודד צבאית עם ישראל. כמו כן הושמעו פקפוקים האם סוריה תצא לקרב בו־זמנית עם מצרים.

העובדה שאמ"ן לא הסיק את המסקנות הנכונות מההיערכות של סוריה לקראת המלחמה יכולה להיחשב לאחת משגיאות היסוד שלו. האם היה אמ"ן משנה את הערכתו אילו חוקריו שעסקו בסוריה היו "דופקים יותר על השולחן" ומשמיעים את דעתם בקול רם יותר? אני משאיר את השאלה הזאת פתוחה מכיוון שהייתה לי מעורבות אישית באותה העת בגיבוש ההערכה המודיעינית בנוגע לסוריה.

ההסתמכות על מקור בכיר אחד למתן התרעה אמינה ובזמן

ממקורות רבים ידוע לנו כיום שבשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים פעל למען המוסד סוכן בכיר מצרי בשם אשרף מרואן (שכינויו במוסד היה "בבל"). הוא היה חתנו של נשיא מצרים נאצר ומאוחר יותר הצליח להפוך גם לאיש אמונו של יורשו, סאדאת. הוא פעל בשליחותו של סאדאת בנושאים שונים ואף ליווה אותו בחלק ממסעותיו. בשל מעמדו הבכיר הייתה לו גישה לסודות הכמוסים ביותר של מצרים, והוא העביר למוסד מידע אמין רב על הנעשה בצמרת השלטון בקהיר.

את הקשר עם המוסד יזם מרואן כבר ב־1969 באמצעות השגרירות בפריז. ממנו למדנו על מאמצי סאדאת להשיג מהסובייטים סוגי נשק שיאפשרו לו לתת מענה לעליונות של חיל האוויר ולעומק האסטרטגי שהעניק לצה"ל חצי האי סיני. ממנו וממקורות אחרים למדנו שמצרים לא תצא למלחמה ללא השגת

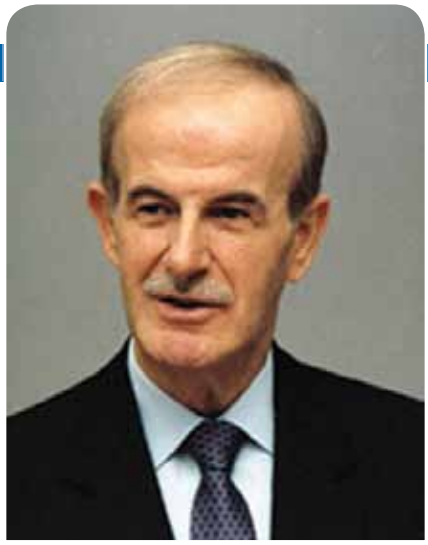

חאפז אל־אסד, 1973 | האמונה המוצקה בנוגע לכוונותיה של מצרים גרמה לראשי אמ"ן להמעיט בחשיבות הסימנים שנצפו בסוריה ולייחס להם משמעות הגנתית

היכולות האלה. מאוחר יותר גם למדנו ממנו על השינוי באסטרטגיה המצרית. אלה הן רק דוגמאות מעטות משפע המידע המעולה שסיפק מרואן, ובאופן טבעי ראו בו במוסד את סוכן הצמרת שלהם. גם חוקרי אמ"ן החלו בשלב מסוים להעריך את מסמכיו וראו בהם מפתח להבנת הנעשה במצרים.

על אף כל ההתרעות שהגיעו לידי המודיעין לפני המלחמה - התרעות שהיו צריכות להיחשב לאזהרה משמעותית ושלא כאן המקום למנות אותן - לא השתנתה הערכת המודיעין שלא צפויה מלחמה. אפילו בהערכת המודיעין האחרונה שמסר ראש אמ"ן במטכ"ל יום לפני המלחמה הוא אמר שהסבירות לפריצתה היא "נמוכה מנמוכה".

באותה התקופה שלפני המלחמה לא התקבלה שום התרעה מאשרף מרואן. את ההתרעה הראשונה הוא מסר יומיים לפני פרוץ המלחמה באמצעות שיגור מילת קוד למפעיליו. מילת הקוד לא הביאה בישראל להגברת הכוננות, אך גרמה לראש המוסד לנסוע לחו"ל כדי לפגוש את מרואן. הפגישה הזאת התקיימה פחות מ־24 שעות לפני המלחמה, ורק כעבור עוד כמחצית היממה, ב־6 באוקטובר בשעה 4.30 בבוקר, הגיעה ההתרעה אל מקבלי ההחלטות. מאותו הרגע נותרו רק כ־10 שעות להתכונן למלחמה. ההתרעה הזאת לא הספיקה אפוא למנוע את ההפתעה הגדולה ואת האבדות הכבדות שנגרמו בעטיה.

העובדה שההתרעה ממרואן הגיעה בשלב מאוחר כל כך עוררה לאחר המלחמה ויכוח גדול. ראש אמ"ן אלי זעירא טען שאשרף מרואן היה סוכן כפול וכי את ההתרעה העביר באיחור במסגרת מאמץ ההונאה המצרי. באמצעות מתן ההתרעה באיחור הוא השיג - כך טען זעירא - שתי מטרות: הוא גם שמר על אמינותו בעיני מפעיליו, שהרי הוא שיגר את ההתרעה, וגם גרם לכך שישראל לא תוכל להפיק תועלת מההתרעה.

העובדות סותרות את טענתו של זעירא: את ההתרעה מסר מרואן 48 שעות לפני פרוץ המלחמה, והעובדה שבסופו של דבר הייתה לישראל התרעה של 10 שעות בלבד אינה באשמתו אלא באשמת ההתנהלות הרשלנית בצד הישראלי. ואכן גורמים רבים בישראל, ובראשם ראש המוסד צבי זמיר, טענו שההתרעה שמסר מרואן הייתה הוכחה נוספת להיותו מקור מהימן. הוא נתן לישראל התרעה אמיתית - ובזמן - כדי למנוע ממנה לעשות טעות אסטרטגית הרת אסון.

הוויכוח הזה נמשך עד היום ואף הגיע לערכאות משפטיות. גם אני סבור שאשרף מרואן לא היה סוכן כפול אלא מקור אמין, אולם מעבר לסוגיה ההיסטורית המרתקת הזאת יש כאן שאלה חשובה הרבה יותר: האם מותר למודיעין להסתמך רק על מקור אחד - יהיה מהימן ככל שיהיה. לדעתי, מדובר באחת משגיאות היסוד של המודיעין לפני המלחמה, שכן ההסתמכות הבלעדית על אשרף מרואן לקבלת התרעה גרמה לישראל להיות עיוורת כלפי סימנים מעידים אחרים שהגיעו אליה בעוד מועד. לישראל הגיע שפע של מידע אמין ומבוסס על ההכנות של מצרים ושל סוריה לקראת המלחמה. די היה בחומר שנקלט כדי להסיק כי ייתכן שפניהן של שתי המדינות האלה למלחמה וכי יש להיערך לקראתה. אילו הייתה היערכות כזאת בצד הישראלי, המלחמה אולי הייתה נמנעת, ואם בכל זאת הייתה פורצת, תוצאותיה היו שונות לחלוטין. מלחמת יום הכיפורים הנחיתה מכה קשה על מעמדה האסטרטגי של ישראל והסבה שכול וסבל בהיקף שלא היה כמותו מאז מלחמת העצמאות.

גישה אחרת לשגיאות היסוד של המודיעין הישראלי

בספרו "כישלון והצלחה בהתרעה"[4] מונה אריה שלו ארבע טעויות יסוד של המודיעין הישראלי:

1. אמ"ן העריך באופן שגוי לחלוטין את אישיותו של סאדאת. הוא טען שמדובר

במנהיג חלש שאינו מסוגל לקבל החלטות קשות ולכן לא יחזיק מעמד בתפקידו לאורך זמן.

2. אמ"ן לא בחן את המשמעות האסטרטגית של הספקת טילי קרקע-קרקע מדגם סקאד בי למצרים (הטווח: 280 ק"מ).
3. אמ"ן ראה שהסורים מעבירים את כל סוללות הטק"א (טילי קרקע-אוויר) שלהם לחזית הגולן - גם מאזור דמשק - ולא הבין את המשמעות שיש לצעד החריג הזה.
4. אמ"ן לא הבין את המשמעויות המבצעיות של הצטיידות המצרים והסורים בשפע של טילי נ"ט מסוג סאגר ובקידום טילי הנ"מ לחזית. מהלך ההיסטוריה היה משתנה אילו היו מבינים בצד הישראלי שמדובר במאמץ רציני לנטרל את שתי החוזקות של צה"ל: השריון וחיל האוויר.

אני מסכים עם אריה שלו שהגישה של אמ"ן כלפי סאדאת הייתה אחת משגיאות היסוד שלו, אך שלוש שגיאות היסוד הנוספות שהוא מונה אינן שלמות בעיניי:

1. ההספקה של טילי קרקע-קרקע אומנם החלה לפני המלחמה, אבל היה ברור ששימוש אסטרטגי בהם ייעשה רק כאשר יוכשרו די צוותים שיוכלו להנחית מטחי טילים מרוכזים על יעדים שונים בעומק שטחה של ישראל. זה לא היה המצב כשפרצה המלחמה: לרשות מצרים לא היו צוותים מיומנים להפעלת עשרת המשגרים שסיפקה לה בריה"מ ערב המלחמה. לשלושת הטילים שירו המצרים ממש בשלהי המלחמה - אחד לאל-עריש ושניים לראש הגשר הישראלי על תעלת סואץ - לא הייתה השפעה על המלחמה (אם כי אחד הטילים גרם למותם של שבעה חיילים מחטיבה 600). ניתן לקבוע בוודאות שהספקת הטילים האלה למצרים לא הביאה לשינוי בתפיסתו האסטרטגית של סאדאת, ולכן יש לשלול את הטענה שתחילת הספקתם (בסוף אוגוסט 1973) הייתה סימן מתריע לכך שמלחמה בפתח.
2. נכונה הטענה שאמ"ן יכול היה להפיק תובנות מודיעיניות רבות יותר מריכוז סוללות הטק"א הסוריות בחזית הגולן, ובהן סוללות של טילי SA6 ניידים. אך יש לזכור שהמהלך הזה לא סתר את הקונספציה שלפיה סוריה לא תצא למלחמה לבדה, ואילו למצרים אין כלל אופציה לצאת למלחמה. אילו היה אמ"ן מוכן להקיש מההיערכות בסוריה על כוונותיה של מצרים - אכן ניתן היה לראות בהזזתו של מערך הטק"א הסורי מזרחה סימן מעיד על מלחמה קרובה.
3. על הטענה שאמ"ן לא הבין את המשמעויות המבצעיות של הצטיידות המצרים והסורים בשפע של טילי נ"ט ונ"מ יש לומר שלא זה היה הכישלון הגדול של אמ"ן, אלא העובדה שהוא לא הצליח להציג את דרך הפעולה הנבחרת של צבא מצרים: תקיפה מוגבלת לשם תפיסת מאחז קטן, אך מוצק, ממזרח לתעלה - מאחז שיהיה מוגן באמצעות מטרייה של טילי קרקע-אוויר ושפע של טילי נ"ט ושיוכל לעמוד בפני התקפות־הנגד של צה"ל עד להשגת ההכרעה המדינית. אמ"ן, שהוא הקמ"ן של צה"ל, היה צריך להציג את התמונה הזאת - וכשל בכך. והיה כמובן הכישלון העצום שבאי־הבנת המשמעות של ההיערכות המיוחדת של צבאות מצרים וסוריה בעת ובעונה אחת. בישיבת הממשלה ב־3 באוקטובר, שלושה ימים לפני פרוץ המלחמה, אמר עוזר ראש אמ"ן למחקר אריה שלו: "האפשרות הגרועה ביותר היא של מלחמה כוללת, של סוריה, באמצעות מערך החירום המאפשר לעבור למתקפה, ושל מצרים, בכיסוי של תרגיל. האם זה סביר? לפי מיטב ידיעתי ודעתי, מצרים מעריכה שאינה יכולה עדיין ללכת למלחמה. על כן אפשרות של מלחמה משותפת מצרית־סורית אינה נראית לי סבירה."[5] מה שהיה חסר לראשי אמ"ן הוא בעיקר הבנה נכונה של המציאות.

סיכום

בשנות ה־60 וה־70 של המאה ה־20 הופתע אמ"ן מרצף של שלושה אירועים דרמטיים ששינו את פני המזרח התיכון ואת מעמד ישראל בו: מלחמת ששת הימים (1967), מלחמת יום הכיפורים (1973) וביקור סאדאת בישראל (1977) שהוביל לחתימת הסכם שלום בין מצרים לישראל. בכל שלוש ההתפתחויות הדרמטיות האלה איחר אמ"ן בהבנת המשמעות האסטרטגית, אך אין ספק שלהפתעת יום הכיפורים הייתה ההשפעה הקשה ביותר על מדינת ישראל בכלל ועל צה"ל בפרט.

בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים אמור היה אמ"ן להיות למוד ניסיון מאירועי העבר - ובייחוד מהערכותיו השגויות לפני מלחמת ששת הימים. לרשותו עמדו אנשי מקצוע מנוסים ומיומנים שהצליחו לתת לצה"ל תמונה שלמה למדי על מצב האויב, ובמיוחד על תהליך השיקום של צבאותיו לאחר מפלתם במלחמת ששת הימים.

אך למרות הניסיון ולמרות אנשי המקצוע המעולים העריך אמ"ן באופן שגוי את נכונות הערבים - ובייחוד את נכונותה של מצרים - לפתוח במתקפה בהקדם. משום כך הוא לא נתן התרעה בזמן לקראת מתקפת 6 באוקטובר 1973 שההכנות הגלויות לה נמשכו בסוריה יותר מחודש ובמצרים - לפחות במשך השבועיים האחרונים לפני שפרצה.

ב־40 השנים שחלפו מאז המלחמה ניתנו הסברים רבים לסיבות שבגללן לא נתן אמ"ן התרעה על המלחמה הממשמשת ובאה, אך בסופו של דבר אין מנוס מהמסקנה שהסיבה המרכזית לטעות הגורלית הזאת הייתה הנחות יסוד מודיעיניות מוטעות שבהן דבק.

במאמר הזה נסקרו הנחות היסוד המוטעות האלה שעל בסיסן העריך אמ"ן את המציאות ושבגללן הוא כשל בהבנת המשמעות והפוטנציאל של היערכות צבאות ערב בשטח - היערכות שעליה היה לו מידע מקיף.

אומנם שגיאות היסוד של המודיעין ניזונו מהאופוריה ומההיבריס שהשתררו בציבור הישראלי לאחר מלחמת ששת הימים ואשר הביאו לזלזול באויב - במידת תחכומו, בנחישותו וביכולותיו - אולם תפקידו של המודיעין הוא לעצב את דימוי האויב, לחתור להבין את השינויים החלים בתחומו ולהיזהר מלהיצמד לקונספציות ולאמיתות מהעבר.

הערות

1. אריה שלו, **כישלון והצלחה בהתרעה: הערכת המודיעין ערב מלחמת יום הכיפורים**, מערכות, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים ואוניברסיטת תל אביב, 2007, עמ' 249-251, 276
2. במונופול של אמ"ן במתן הערכת מודיעין עסקה ועדת אגרנט בדו"ח המשלים שלה בעמודים 167-169. גם צבי זמיר עוסק בכך באריכות בספרו **בעיניים פקוחות: ראש המוסד מתריע - האם ישראל מקשיבה?** כינרת זמורה־ביתן דביר, 2011, עמ' 220-225
3. אורי בר יוסף, **הצופה שנרדם - הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה**, זמורה־ביתן, לוד, 2001, עמ' 98
4. שלו, **שם**, עמ' 16
5. שלמה נקדימון, **סבירות נמוכה**, רביבים, 1982, עמ' 68; צבי זמיר, **בעיניים פקוחות: ראש המוסד מתריע - האם ישראל מקשיבה?**, כינרת זמורה־ביתן דביר, 2011, עמ' 179